

Om te staak of nie te staak nie? Die sieninge van 'n aantal swart opvoeders

Corene de Wet

Departement Vergelykende Opvoedkunde en Onderwysbestuur, Universiteit van die Vrystaat, Posbus 339, Bloemfontein, 9300 Suid-Afrika
dewetnc@hum.uovs.ac.za

To strike or not to strike? The views of a number of black educators. South African educators' right to strike is protected by the Labour Relations Act and the Bill of Rights. Educators' right to strike is not an absolute right, as exercising this right may lead to violation of the rights of learners. According to education stakeholders who are critical of educators' participating in strikes or threatening to strike, educators should regard their responsibility towards learners as of greater importance than their own interests. First of all a literature review — against the background of the above statement of the problem — of the reasons for, goals and functions of strikes in general is provided, as well as of educator strikes. Secondly I report on an empirical investigation of the views of a group of black educators on their right to strike, as well as the reasons why they have participated in strikes or not.

Probleemstelling en doel

Konvensie 87 van die Internasionale Ooreenkoms oor Ekonomiese, Sosiale en Kulturele Regte gee erkenning aan die reg van werkers "to organise their administration and activities and to formulate their programmes" (soos aangehaal in Finnemore, 1998:249). Die Internasionale Arbeidsorganisasie beskou die reg om te staak as 'n noodsaaklike en wettige meganisme waardeur werkers en hulle organisasies die sosiale en ekonomiese belange van lede kan beskerm en bevorder (Finnemore, 1998:250).

Opvoederstakings is in verskeie lande, onder andere Duitsland, China, Hongarye, Nieu Zeeland en die Verenigde State van Amerika, met die uitsondering van vier state, verbode (Cooper, 1992:309; Thurston, 1993:199; Shanker, 1992:287; Wunder & Weiss, 1992:119). In Israel het opvoeders nie die reg om te staak nie, maar hulle vryheid om te staak word deur arbeidswette gewaarborg. Vir Gazieli (1992:179) dui hierdie subtiele onderskeid daarop dat dié gemeenskap opvoederstakings verdra, maar nie goedkeur nie. Suid-Afrikaanse opvoeders het die reg om te staak (Legotlo, 2000:212). Dié reg word deur artikel 187 van die Wet op Arbeidsverhoudinge (RSA, Act 66 of 1995: Labour Relations Act) en die Handves van Menseregte (RSA, Act 108 of 1996: Constitution Act: Article 23) beskerm.

Die reg om te staak is nie 'n absolute of onvoorwaardelike reg nie, want die uitoefening van dié reg kan tot die skending van die regte van ander lei en ook botsings met die belange van die breë gemeenskap tot gevolg hê (Finnemore, 1998:249). 'n Redaksionele artikel in die Sowetan (2001:18) lui as volg:

The right to freedom of speech and association and the right to strike are enshrined in our constitution. However, there is an obligation on all of us to ensure that when we exercise these rights we do so without compromising key national priorities. A case in point is the education of our children. ... At a time when there is a desperate need to improve the matric results, a teacher stayaway makes little sense, if any at all.

In 1999 het ouers van leerders verbonde aan skole in Orlando-Wes, Soweto, die Suid-Afrikaanse Menseregtekommissie versoek om ondersoek na die skending van die regte van leerders as gevolg van opvoederstakings in te stel (Bengu, 1999:7). Volgens arbeidskenners (soos aangehaal deur Carstens, 2001a:4) moet stakende Suid-Afrikaanse opvoeders

geen simpatie van honderdduisende staatsamptenare, politieke partye en die publiek kry as hulle staak tydens matriekeksamens nie ná die regering se besluit om eensydig 'n 5%-salarisverhoging toe te pas.

Volgens Die Afrikaner (1998:2) is

die eenvoudige waarheid: onderwysers staak nie. Veral in die lig van die negatiewe voorbeeld wat onderwysers aan kinders stel. Onderwysers voed immers kinders op om getrou in hulle werk te wees, en nie onverantwoordelik op te tree nie.

Thabo Mbeki (1998:2; 5) verwys in 'n toespraak na opvoeders as professionele persone, maar ook as "competent practioners of the toyiti".

Uit voorafgaande inleidende bespreking blyk dit dat arbeidskenners, ouers, politici, staatsamptenare en joernaliste krities staan teenoor opvoeders wat staak of dreig om te staak. Volgens dié kritici moet opvoeders hulle verantwoordelikheid teenoor hul leerders hoër as hul eie belange ag. Opvoeders neem die keuse om te staak of nie te staak nie, om te kies tussen "Wuthering Heights or picketing in the rain" nie ligtelik op nie (Rossouw, 1993:20). Volgens Warby (1999:3) lei dié keuse tot

conflict between being a professional with the calling to provide education, and standing up to the Government to show it that it cannot just do what it wants and treat teachers unprofessionally.

Die doel van hierdie artikel, teen die agtergrond van 'n literatuuroorlog, is eerstens om ondersoek in te stel na 'n groep swart opvoeders se siening oor opvoeders se reg om te staak. Tweedens sal na die redes wat hierdie opvoeders aanvoer waarom hulle al aan stakings deelgeneem het of sal deelneem, gelet word. Derdens sal die redes waarom sommige opvoeders nie sal staak nie, uiteengesit word.

Literatuurroersig

Wat is 'n staking?

In Wet op Arbeidsverhoudinge (RSA, 1995: s213) word 'n staking gedefinieer as

the partial or complete concerted refusal to work, or the retardation or obstruction of work, by persons who are or have been employed by the same employer or by different employers, for the purpose of remedying a grievance or resolving a dispute in respect of mutual interest between employer and employee, and every reference to "work" in this definition includes overtime work, whether it is voluntary or compulsory

Van Jaarsveld & Van Eck (1996:346-347) se definisie stem woordeleks met dié van die Wet op Arbeidsverhoudinge ooreen.

Dié definisie van 'n staking sluit dus nie slegs die konvensionele georganiseerde stopsetting van werk vir enige tydperk met die oog op die afdwing van eise in nie (kyk onder andere Hyman, 1989:17; Du Toit, 1971:314; Crouch, 1982:76), maar ook ander vorme van georganiseerde nywerheidsaksie, soos oortydweiering, sloerstakings (go-slow), stiptheidstakings (work-to-rule), onttrekking van samewerking, passiewe oorname (sit-in), sabotasie en swartlysting of die boikot van sekere produkte (blacking) (kyk Finnemore, 1998:245; Jones, 1984:84).

'n Staking bestaan uit drie elemente, naamlik aksie, doel en ooreenkoms. Die aksie behels onder meer die stopsetting of belemmering van werk. Die doel behels sake rakende die werkgewer-werknemer-verhouding. Die ooreenkoms veronderstel 'n voorafbegrip en verstandhouding om so 'n aksie vir so 'n doel uit te voer. Al drie die elemente moet gelyktydig teenwoordig wees (Van Jaarsveld & Van Eck, 1996:347; Rycroft & Jordaan, 1993:283; Jones, 1984:85).

Daar bestaan geen uniforme indeling van stakings nie (Slabbert, 1987:75). Volgens Bester (1982:214-243) se tipologie kan stakings volgens handelswyse, oorsake en omvang ingedeel word. Omdat daar so 'n groot verskeidenheid oorsake vir stakings bestaan, word daar vir

die doel van hierdie artikel volstaan met onderstaande sewe breë kategorieë waarin stakings ingedeel kan word (kyk Slabbert, 1987:80-81 en Rycroft & Jordaan, 1993:286-293 vir verdere voorbeelde):

- **Ekonomiese of loonstakings:** Werknemers onttrek hulle arbeid ten einde verbetering in hulle diensvoorwaardes te bewerkstellig (Finnemore, 1998:247; Van Jaarsveld & Van Eck, 1996:348; Slabbert, 1987:80; Von Beyme, 1980:175).
- **Stakings oor onbillike arbeidspraktyke:** Dit is 'n korrektiewe middel en die klag van onbillike arbeidspraktyke kan ook deur die bestuur aan die deur van die werknemers gelê word (Slabbert, 1987:80).
- **Simpatie, sekondêre of solidariteitstakings:** Werknemers staak in hierdie geval nie om 'n verbetering in hulle eie diensvoorwaardes te bewerkstellig nie, maar om die druk wat ander stakende werknemers op hulle werknemers uitoefen, te verhoog (Finnemore, 1998:247; Bendix, 1996:525; Van Jaarsveld & Van Eck, 1996:348; Rycroft & Jordaan, 1993:288; Slabbert, 1987:81; Du Toit, 1971:315).
- **Politieke stakings:** Hoewel alle stakings in die breër verband as politieke geïnspireerd beskou kan word, word met politieke stakings bedoel dat werknemers uit protes teen die regeringsbeleid tot 'n staking oorgaan. Druk word op die werknemer uitgeoefen om veranderinge te probeer aanbring en die regering word dus deur indirekte ekonomiese sabotasie "gestraf" (Slabbert, 1987:81).
- **Proteststakings:** Hierdie soort staking is nou verbonde aan politieke stakings. 'n Proteststaking vind plaas wanneer werkers hulle werk aan 'n werkgever onttrek ten einde hulle misnoeë te laat blyk oor aangeleenthede wat nie met hulle eie werksituasie in verband staan nie (Finnemore, 1998:248; Bendix, 1996:525; Van Jaarsveld & Van Eck, 1996:348; Von Beyme, 1980:175).
- **Offensiewe stakings:** Dit is enige vorm van staking waar werknemers verbeterings in hulle omstandighede deur middel van 'n staking op die bestuur wil afdwing (Slabbert, 1987:81).
- **Defensiewe stakings:** Enige vorm van staking wat om die behoud of verdediging van bedreigde werkersregte handel, is 'n defensiewe staking (Slabbert, 1987:781).

Onderskeid kan ook tussen amptelike en nie-amptelike stakings getref word. Indien werkers besluit om tot staking oor te gaan ten spyte van die vakbondorganisasie se besluit tot die teendeel, is sodanige staking nie-amptelik (vergelyk Von Beyme, 1980:182-186 vir 'n bespreking van verskeie voorbeelde van nie-amptelike stakings). Vir die doel van hierdie artikel kan daar laastens 'n onderskeid tussen wettige en onwettige stakings getref word. Dié onderskeid word gewoonlik bepaal deur die feit dat stakings in sekere lande of in sekere sektore van die ekonomie onwettig is, of deur die feit dat tot staking oorgegaan word sonder dat wetlike voorskrifte met betrekking tot onderhandelingsprosedures nagekom is (Von Beyme, 1980:198-202; kyk Legotlo, 2000:217; Finnemore, 1998:250 en Bendix, 1996:526 vir die stappe wat Suid-Afrikaanse werknemers moet doen voordat hulle tot staking mag oorgaan).

Staking, as 'n uitdrukking van arbeidsprotes, het waarskynlik sy oorsprong in agtiende eeuse onluste gehad. Gedurende hierdie voorindustriële periode het onluste in Europa en Rusland hoofsaaklik rondom voedsel, konskripsie en belastingverhogings gewentel. Gedurende die dertigerjare van die negentiende eeu is vermeldde onluste in lande wat besig was om te industrialiseer deur georganiseerde arbeidsprotes vervang. Dié arbeidsprotes het die weerhouding van arbeid ingesluit. Gedurende die eerste helfte van die negentiende eeu was staking reeds die belangrikse instrument waardeur uitdrukking aan die griewe van arbeiders, in onder andere Frankryk, Engeland en Duitsland, gegee is (Geary, 1984:25-41).

Om te staak of nie te staak nie

In sy versamelde werke (volume 5), geskryf in 1899, maak Lenin (soos aangehaal in Hyman, 1977:387 en Hyman, 1989:142) verskeie uitsprake oor die belangrikheid van stakings. Deur stakings leer die

stakers nie net wat hulle eie krag is nie, maar ook wat die krag van die werkgever is. Tweedens leer die stakers om nie net aan hulle eie werkgever, kollegas en werksomstandighede te dink nie, maar ook om in solidariteit met alle werkers teen kapitalistiese onderdrukkers op te staan. Deur stakings word werkers dus geskool in die wete dat 'n verenigde arbeidersklas hulle van die juk van die arbitrêre werkgever en/of regering kan bevry.

Die reg om te staak word deur vakbondlede as hul magtigste wapen in die kollektiewe bedingingsproses beskou (Legotlo, 2000:201; Hyman, 1989:143; Herbst, Slabbert & Terblanche, 1987:25; Du Toit, 1971:318). Filer, Hamermesh en Rees (1996:457) tref die volgende vergelyking:

Like wars, strikes are quite rare. As with nuclear weapons, it is the threat of using them that gives both sides an incentive to reach a compromise.

Volgens Hyman (1989:237)

we must look upon the act of striking as a positive statement by working people. Strikes are not the defensive action of desperate and downtrodden men and women.

In die literatuur (Hyman, 1989:120; Herbst *et al.*, 1987:28; Shane & Farnham, 1985:7; McCord, 1980:12, 116-118; Du Toit, 1971:317) is verskeie oorsake vir stakings geïdentifiseer: salaris-/loonaangeleenthede, werksomstandighede, ontslag, gebrekkige kommunikasie tussen werkgever en werknemer, terughouding van pensioen, erkenning van die regte van die werker, die betoning van simpatie met ander werkers, werkgevers wat nie hulle beloftes gestand doen nie, herontplooiing of uitdiensstelling van werkers, beperkende maatreëls, dissiplinêre aangeleenthede, persoonlike verhoudings tussen die werkgever en werknemer, asook die bevordering van politieke doelstellinge. Volgens Hyman (1989:120) en Jackson (1991:258) kan oorsake vir stakings in drie groepe saamgevoeg word: basiese oorsake (salarisse en werksure), solidariteit (vakbondstatus en simpatie) en wrywing (al die ander oorsake).

Volgens Shane en Farnham (1985:54-55) was salaris-/loonaangeleenthede, ontslag, gebrekkige kommunikasie en die betoning van simpatie met ander werkers die vier belangrikste oorsake vir stakings in Suid-Afrika gedurende die periode 1960-1984. Andrew Levy and Associates (1986:5) het bevind dat kwessies wat verband hou met eise vir hoër salarisse/lone gedurende die periode 1979 tot 1986 die belangrikste oorkoepelende oorsaak vir stakings in Suid-Afrika was. Die tweede belangrikste oorsaak vir stakings was die afdanking van werkers. Die derde belangrikste oorsaak was griewe. Onder "griewe" word probleme wat by herhaling voorkom, bedoel. Dit sluit griewe oor toesighouding, swak of eensydige implementering van verandering, asook werksure in (Andrew Levy and Associates, 1986:5). Tabel 1 gee 'n oorsig oor die belangrikste oorsake van stakings in Suid-Afrika gedurende die periode 1987-1998.

Uit internasionale navorsing (Schick & Couturier, 1977:46; 54; Sloane & Witney, 1972:526) blyk dit dat die belangrikste redes vir opvoederstakings rondom salaris en byvoordele, asook professionele standaarde wentel. Volgens koerantberigte (Goagoses, 2001:8; Monare, 2001:3; Maluleke & Stuart, 1998:2; Pretorius, 1997:2), die Southern African Report (1998:1; 1993:3), asook Nkomfe en Moll (1990:23) wil dit voorkom asof Suid-Afrikaanse opvoeders om die volgende redes óf gestaak het óf met stakingsaksies gedreig het: hoër salarisse, rasionalisering van onderwysposte, herontplooiing van opvoeders, eise om die heraanstelling van opvoeders wat uit diens gestel is, protes teen die ongereelde betaling van salarisse van opvoeders verbonde aan privaat skole, asook die regering se privatiseringsbeleid. Opvoeders is egter ook bereid om oor onderwysaangeleenthede te staak: in 1998 was die swak voorsiening van handboeke een van die redes waarom opvoeders in Soweto, Lenasia en die Wes-Rand gestaak het (Maluleke & Stuart, 1998:2).

Bendix (1996:254) maak 'n onderskeid tussen oorsake/redes vir stakings en die doel met stakings. Sy lys die volgende doelstellinge:

- Om uiting te gee aan 'n algemene of besondere ontevredenheid met bestuur.

Tabel 1 Oorsake van stakings in Suid-Afrika, 1987–1998* (South African Institute of Race Relations, 1999:38)

Jaar	Salarisse/Lone	Erkennings/A fleggings	Griewe**	Ontslag/Dissiplinêre aangeleenthede	Ander***
1987	33.7	38.6	7.2	20.5	–
1988	40.4	21.6	5.6	16.8	15.6
1989	76.9	5.0	2.3	3.5	12.3
1990	66.3	2.8	11.8	3.9	15.2
1991	68.0	6.0	16.0	8.0	2.0
1992	78.2	2.4	14.1	4.9	0.4
1993	68.6	13.1	16.4	1.7	–
1994	65.3	3.0	19.8	10.6	1.3
1995	87.0	2.0	11.0	1.0	–
1996	57.4	34.0	37.0	2.6	–
1997	70.1	18.0	8.2	3.7	–
1998	96.8	0.8	1.2	1.1	–

* Uitgedruk in persentasies. Hoewel persentasies horisontaal hoort op te tel tot 100, sal sommige nie as gevolg van afronding.

** Bv. werksvoorwaardes en diskriminasie.

*** Sluit simpatiestakings in.

– Daar was geen oorsake wat as "ander" geklassifiseer kon word nie.

- Om kollektiewe mag te demonstreer.
- Om bestuur te dwing om tot 'n kompromie oor 'n besondere saak of sake te kom.
- Om solidariteit met ander werkers te betoon.

Op grond van Bendix se onderskeid is verskeie doelstellinge vir stakings geïdentifiseer. Stakings is die enigste manier om die bestuur te dwing om na die werkers se griewe te luister (Crouch, 1982:76; Herbst *et al.*, 1987:28). Legotlo (2000:201) beskryf stakings as "a powerful weapon for unions to force the employer to consider its demands in the most reasonable way". Werknemers staak soms hoewel daar geen dispuut tussen hulle en hul werkgever bestaan nie. Hulle wil op hierdie wyse indirekte druk op 'n ander werkgever te plaas. Werknemers staak dus as bewys van hul solidariteit met en ondersteuning van ander stakende werkers (Du Toit, 1971:314; Crouch, 1982:99; Herbst *et al.*, 1987:28; Slabbert, 1987:81). Volgens Mann (1977:303) is "collectivism an end in itself". Voorts is stakings volgens Herbst *et al.*, (1987:28) die enigste manier om uiting aan ontevredenheid te gee of om probleme op te los.

'n Staking is 'n belangrike meganisme in die kollektiewe onderhandelingsproses. Die basiese funksie van 'n staking is om 'n ooreenkoms wat vir al die partye aanvaarbaar is, te genereer. 'n Ooreenkoms word gewoonlik bereik wanneer die "koste" van die ooreenskoms opgeweeg word teen die "koste" verbonde aan voortgesette verskille en moontlike staking (Acland, 1990:72; Dekker, 1985:6; Davey, 1972:100; Sloane & Witney, 1972:196). Davey (1972:195) verduidelik dit as volg:

Each strike ... does not become a grim battle for survival. On the contrary, most strikes resemble the classic view of a strike as a continuation of bargaining by other methods. The union has no intention of breaking the employer. The latter has no intention of using the strike as a method of ridding himself of the union. Both parties assume they will resume relationships with one another after a few days, a few weeks or, in severe cases, a few months.

Daar is nie net redes waarom werknemers ten gunste van stakings is nie, maar ook redes waarom sommige werkers teen stakings gekant is. Herbst *et al.* (1987:28) noem die volgende redes: Die lyding van persone wat hulle werk as gevolg van stakings verloor. Soms sien werkers nie die noodzaak vir 'n staking nie: "Some people strike too easily". Sommige werkers reken stakings doen meer kwaad as goed. Dit is moeilik om 'n ander werk te vind. Onderhandelings is volgens sommige werkers 'n beter oplossing vir konflik. Stakings kan gevaarlik en gewelddadig wees. Werkers vrees soms dat hulle ten tyde van stakings beserings sal opdoen — gevolglik neem hulle nie aan stakings deel nie.

Legotlo (2000:202) asook Schick en Couturier (1977:51) noem die volgende redes waarom sommige opvoeders en die breë publiek teen opvoeders se deelname aan stakings gekant is: stakings lei tot 'n

verhoudingsbreuk tussen die (opvoeder-)stakers en die breë publiek. Die reg van opvoeders om te staak kan teen die leerders se reg tot opvoeding indruis. Ouers glo dikwels dat hulle kinders ly — hulle word nie net onderrig ontnem nie, maar word soms aan gewelddadige optrede blootgestel.

Uit die literatuuroorsig blyk dit dat daar verskeie redes is waarom werkers in die algemeen, maar ook opvoeders, aan stakings sal deelneem of nie sal deelneem nie. Deur te staak wil hulle nie net hulle finansiële posisie en werkomstandighede verbeter nie, maar wil hulle ook spesifieke doelstellinge bereik. Vervolgens sal oor 'n groep swart opvoeders se siening oor opvoederstakings gerapporteer word.

Empiriese ondersoek

Navorsingsinstrument

'n Empiriese ondersoek is geloods om eerstens 'n groep swart opvoeders se siening oor opvoeders se reg om te staak te bepaal. Tweedens is gepoog om te bepaal om watter redes sommige respondente sal staak en ander nie. Die navorsingsinstrument was 'n gestruktureerde vraelys. Dié vraelys was slegs in Engels beskikbaar.

Die steekproef

Die universum het bestaan uit swart opvoeders verbonde aan primêre en sekondêre skole geleë in die Noordelike Provinsie, Oos-Kaap en die Vrystaat. 'n Steekproef van 250 opvoeders is in ooreenstemming met die gerieflikheidsbeginsel uit die bevolking van al die opvoeders verbonde aan bogenoemde skole getrek. Hierdie 250 deelnemers was beskikbaar ten tyde van hulle studie vir óf BEd Hons óf die Gevorderde Onderwysertifikaat aan die Universiteit van die Vrystaat. Tweehonderd en vyftig vraelyste is uitgedeel en 207 is terugontvang. Die hoë persentasie (82.8%) voltooië vraelyste kan daaraan toegeskryf word dat die vraelyste uitgedeel en voltooi is terwyl die deelnemers klas bygewoon het.

Die beroepsprofiel van die respondente wat die vraelys voltooi het, was soos volg:

Opvoeders (posvlak 1):	155 (74.88%)
Vakhoofde:	35 (16.91%)
Adjunkhoofde:	6 (2.9%)
Skoolhoofde:	11 (5.31%)
Totaal:	207 (100%)

Die gemiddelde ouderdom van die 207 respondente, waarvan 136 vrouens en 71 mans was, was 36 jaar en 3 maande.

Die oorgrote meerderheid van die respondente, naamlik 203 (98.07%), behoort aan 'n onderwysersunie. Van hulle behoort 180 (88.67%) aan die Suid-Afrikaanse Demokratiese Onderwysersunie (SADOU), 24 (11.82%) aan die Nasionale Professionele Onderwysers-assosiasie (NAPOSA)-geaffilieerde unies en een aan the Congress of Azalian Teachers' Union.

Die steekproef kan as 'n gerieflikheidssteekproef beskryf word, want die deelnemers was beskikbaar terwyl hulle klas bygewoon het. Heystek en Louw (1999:22) regverdig hierdie tipe steekproef op grond van koste- en tydoorweging. Om dieselfde inligting via geposte vraelyste te bekom, sou nie net baie duurder gewees het nie, maar sou ook baie langer geduur het.

Betroubaarheid en geldigheid

Die inhoudsgeldigheid van die vraelys is bepaal deur 'n loodsstudie en 'n literatuurstudie. Nadat vyftien opvoeders die vraelys voltooi het, is enkele veranderinge aan die inhoud en struktuur van die vraelys aan-gebring.

Die betroubaarheid van die vraelys is positief beïnvloed deur die feit dat die deelnemers studente in Vergelykende Opvoedkunde en Onderwysreg was. Hulle was dus vertrou met onderwysvraagstukke en -uitdagings, asook met aspekte van die Suid-Afrikaanse Arbeidsreg. Die persoonlike teenwoordigheid van die navorser het daartoe bygedra dat enige onduidelikhede op die vraelys dadelik opgeklaar kon word. Die beperkte gerieflikheidssteekproef wat betrek is, kan nie as verteenwoordigend van die Suid-Afrikaanse opvoeders in die breë beskou word nie. Daar kan dus nie op grond van dié studie veralgemenings na ander bevolkingsgroepe gemaak word nie.

Verwerking van gegewens

In afdeling B van die vraelys is die repondente gevra om te motiveer waarom hulle van mening is al dan nie dat opvoeders die reg het om aan stakings deel te neem. In afdeling C is hulle gevra om redes te gee waarom hulle sal staak of nie. Die antwoorde van die respondente is ontleed. Terwyl sommige respondente slegs 'n enkele motivering/rede gegee het, het ander verskeie motiverings/redes aangevoer. Die ver-wysings na die getal en persentasie respondente moet nie as 'n kwantifisering van gegewens gesien word nie. Ter wille van struktuur is die respondente se motiverings/redes gekategoriseer. Nóg die oorkoepelende motiverings/redes nóg die spesifieke motivering/redes is in prio-riteitsvolgorde geplaas.

Resultate

Opvoeders se reg om te staak

Hoewel artikel 187 van die Wet op Arbeidsverhoudinge (RSA, Act 66 of 1995: Labour Relations Act) en die Handves van Menseregte (RSA, Act 108 of 1996: Constitution Act: section 23) opvoeders se reg om aan wettige stakings deelneem erken en beskerm, blyk dit uit die voorafgaande oorsig dat onderwysbelanghebbendes opvoeders se reg om te staak, bevraagteken. Wat is die siening van opvoeders? In antwoord op die vraag of opvoeders die reg het of nie om te staak, het die respondente die volgende response gegee:

Ja:	179 (86.47%)
Nee:	17 (8.21%)
Onseker:	11 (5.32%)
Totaal:	207 (100%)

Die 179 respondente wat van mening was dat opvoeders die reg het om te staak, het verskeie redes ter motivering van hulle siening genoem. Onderstaande is 'n sinopsis van hulle siening.

Salarisse: 'n Redelike groot getal van die 179 respondente wat die siening deel dat opvoeders die reg het om te staak, naamlik 51 (29.14%), het genoem dat opvoeders die reg kan uitoefen as die regering weier om aan hulle eise om hoër salarisse te voldoen. Een van die respondente vra: "How can the hungry teachers teach the hungry children?". In dieselfde trant skryf 'n ander: "The department is not willing to give us a living wage." Drie van voorafgaande respondente is van mening dat die reg om te staak benut moet word as salarisonderhandelings op 'n dooie punt uitloop. Terwyl voorafgaande respondente stakings as deel van die onderhandelingsproses sien, skryf twee respondente dat opvoeders die reg het om te staak as die regering nie bereid is om tot die onderhandelingsproses toe te tree nie. Twee respondente skryf dat hulle die reg het om te staak as die regering nie

bereid is om hulle beloftes van hoër salarisse gestand te doen nie. Een van die respondente reken dat die departement onregverdig optree met betrekking tot die jaarlikse salarisverhoging en salariserkenning na die voltooiing van opvoeders se studies. Voorafgaande redes waarom opvoeders mag staak, wentel nie net om salarisaangeleenthede nie, maar ook om die reg om uitdrukking te gee aan griewe eise te stel.

Werkomstandighede: Volgens 51 van die 179 (29.14%) respondente wat die siening deel dat opvoeders die reg het om te staak, skryf dat opvoeders tot staking mag oorgaan as die regering nie aan hulle eise om beter werksomstandighede voldoen nie. Een van die respondente skryf dat opvoeders soms deur hulle werknemers geviktimiseer word. As opvoeders staak, sal hulle volgens hierdie respondent in die toekoms regverdiger behandel word. In aansluiting by voorafgaande respondent, noem 'n verdere 21 (10.14%) respondente dat opvoeders mag staak indien hulle aan onregverdige arbeidspraktyke blootgestel word.

Die aflegging en/of herontplooiing van opvoeders: Vier respondente reken dat opvoeders die reg het om te staak in die lig van die regering se afleggings- en herontplooiingsbeleid.

Om die regering te dwing om aandag aan opvoeders se griewe te skenk: Volgens 70 (39.11%) van die respondente wat die seining deel dat opvoeders mag staak, mag opvoeders staak om te verseker dat hulle griewe onder die aandag van die regering kom. Een skryf: "The government only acts when there is a strike." Die invloed van die staking op die onderwys dwing die regering volgens 'n ander respondent om die eise van die stakers ernstig op te neem. Een van die respondente verwoord dit as volg: "Strike is the most powerful way of showing our grievances." 'n Ander een skryf: "Strikes sometimes correct the incorrect." Volgens nege van voorafgaande 70 respondente het opvoeders die reg om hulle ontevredenheid openbaar te maak.

Om die regering te dwing om aandag aan opvoeders se eise te skenk: Opvoeders het nie net die reg om te staak as hulle griewe het nie, maar ook as hulle hulle eise onder die aandag van die regering wil bring. Volgens vyf respondente het opvoeders die reg om te staak omdat stakings die enigste effektiewe manier is om die regering te dwing om aan hul eise gehoor te gee.

Die regte van opvoeders: Vier en dertig respondente skryf dat opvoeders die reg het om te staak ter wille van die verkryging van hulle regte. Van die respondente het hierdie "reg" as volg verwoord: "Employers do not always agree with workers' rights. Teachers are workers like other workers. Teachers are like all civil servants, they must not be discriminated against because of their profession. They have problems as other people have."

Dit is opvoeders se demokratiese reg om te kan staak: Agtien respondente verwys na die Wet op Arbeidsverhoudinge ter motivering van hul siening.

Onderwysverwante redes: Respondente noem die volgende onderwysverwante redes as motivering waarom hulle glo opvoeders die reg het om te staak: 'n tekort aan opvoeders (1), oorvol klaskamers (1), om te veg vir beter onderwysfasiliteite (3) en om te veg vir die behoeftes van die leerders (1).

Ander: Twee van die opvoeders sê dat opvoeders die reg het om te staak omdat stakings die onderhandelingsproses versnel.

Hoewel al bogenoemde respondente glo dat opvoeders die reg het om te staak, het ses van die respondente dié reg gekwalifiseer. Volgens hulle moet 'n staking as die laaste uitweg gesien word. Daarenteen reken een respondent dat staking nie die laaste uitweg is nie, maar die enigste: "It seems before anything can be done in our department we have to go on a strike."

Van die 17 respondente wat aangedui het dat opvoeders nie die reg het om te staak nie, noem die volgende ter motivering van hulle siening:

Die belange van die leerders: Volgens 15 van dié 17 (88.24%) respondente het leerders die reg om onderrig te ontvang. Drie van die respondente skryf dat die belange van die leerders belangriker as dié van die opvoeders is. Nog drie skryf dat stakings leerders van belangrike onderrigtyd ontnem.

Die onderwys is 'n profesie: Ter ondersteuning van hierdie oorkoepelende motivering het drie van die 17 (17.65%) respondente wat teen stakings gekant is, die volgende genoem: Opvoeders is professionele werkers (1). Opvoeders moet die respek van die gemeenskap verdien, want hulle werk met die kinders van die gemeenskap (1). Opvoeders moet 'n voorbeeld aan ander werkers stel. Hulle moet gevolglik te alle tye professioneel optree (1).

Ander: Een respondent skryf dat probleme deur onderhandelings uitgeskakel moet word.

Redes waarom respondente aan stakings sal deelneem of nie sal deelneem nie

Die deelnemers aan die navorsingsprojek is nie net van mening dat opvoeders die reg het om aan stakings deel te neem nie, maar hulle is bereid om aan stakings deel te neem. Die respondente se antwoorde op 'n vraag of hulle 'n staking sal deelneem, was as volg:

Ja:	155 (74.88%)
Nee:	35 (16.91%)
Onseker:	17 (8.21%)
Totaal:	207 (100%)

Op 'n vraag of hulle al aan 'n wettige staking deelgeneem het, het 168 (83.58%) van 201 respondente bevestigend, en 33 (16.42%) ontkenkend geantwoord. Slegs 29 (15.51%) van 187 respondente het aangedui dat hulle al aan 'n onwettige staking deelgeneem het; 158 (84.49%) het ontkenkend geantwoord.

Die respondente wat aangedui het dat hulle aan stakings sal deelneem, het verskeie redes vir hulle antwoord gegee.

Om simpatie en solidariteit met ander stakers te toon: Dit is belangrik vir opvoeders om in simpatie en solidariteit met ander stakers te staak, want 57 van die 155 (36.78%) respondente wat aangedui het dat hulle aan stakings sal deelneem, noem dit as rede. Vyf van hierdie respondente skryf: "An injury to one is an injury to all." Terwyl een van die respondente skryf "to support dear comrades", skryf 'n ander "I want to be part of the Comrades". Om nie te staak nie, sal vir twee respondente op verraad teenoor hulle onderskeie unies neerkom. 'n Respondent noem dat sy deel van die staking wil wees "so that the pain I feel inside me can be shared with other people who are also having their own pain".

Getalle: Nege van die 155 (5.81%) respondente wat aangedui het dat hulle aan stakings sal deelneem, deel die siening dat hulle teenwoordigheid groter trefkrag aan die staking sal gee: hoe groter die aantal opvoeders wat staak, hoe duideliker word die boodskap oorgedra.

Onderwysverwante redes: Een van die respondente sal staak ter wille van die verbetering van die onderwys. 'n Ander respondent skryf dat sy slegs sal staak as die staking om onderwysverwante aangeleenthede wentel. Hier is dus geen sprake van 'n simpatiestaking nie.

Werksonstandighede: Dertien van die 155 (8.39%) respondente wat aangedui het dat hulle aan stakings sal deelneem, skryf dat hulle ter ondersteuning van 'n eis om beter werksonstandighede sal staak.

Om die regering te dwing om aan die opvoeders se eise gehoor te gee: Verskeie opvoeders (33 [21.29%]) sal staak as die regering nie

aan hulle eise gehoor gee nie. Hulle wil dus die regering dwing om aan hulle eise gehoor te gee. Volgens een van die respondente toon die regering geen begrip vir opvoeders se omstandighede nie.

Om die regering te dwing om aan die opvoeders se regte gehoor te gee: Terwyl voorafgaande respondente ter ondersteuning van hul eise sal staak, is daar agt respondente wat ter wille van wat hulle glo hulle "regte" is, sal staak. Een van hierdie respondente skryf: "It is the right thing to do so that your demands can be met."

Om opvoeders se griewe onder die aandag van die regering en breë publiek te bring: Vyf en twintig van die 155 (16.13%) respondente wat aangedui het dat hulle sal staak noem dat hulle sal staak sodat die "stem" van die opvoeder gehoor kan word. Een van hulle skryf: "It is a way of showing my anger when my rights are violated." Drie van hierdie respondente sê dat stakings die publiek se aandag op die lot van die opvoeders sal vestig. Twee noem dat stakings hulle die geleentheid gee om aan hulle ontevredenheid oor hoe die regering staatsamptenare behandel, uitdrukking te gee. Een skryf: "The learners must suffer so that the parents will complain to the Minister of Education."

Ander redes: Een van die respondente sien homself as 'n potensiële waghond oor sy medestakers, want hy sal aan 'n staking deelneem "to protect some misbehavers among members".

Vervolgens sal gelet word op die redes wat 35 respondente aangevoer het waarom hulle nie aan stakings sal deelneem nie. Sommige van die redes is professioneel, ander persoonlik.

Professionele redes: Twaalf van dié 35 (34.29%) respondente noem onderwysverwante redes waarom hulle nie aan stakings sal deelneem nie. Agt van dié respondente skryf dat stakings inbreuk op leerders se onderrigtyd maak. Volgens 'n respondent skend opvoederstakings leerders se basiese reg op onderwys. Die belange van die leerders moet volgens nog 'n respondent hoër as dié van die opvoeders geag word. Een van die respondente skryf dat dit haar verantwoordelikheid is om die leerders te onderrig, maak nie saak wat die omstandighede is nie. 'n Skoolhoof noem dat sy posisie dit moeilik maak om aan stakings deel te neem.

Stakings is 'n verspilling van tyd en energie: Tien van die 35 (28.57%) respondente wat aangedui het dat hulle nie aan stakings sal deelneem nie, het geïnsinueer dat stakings 'n verspilling van tyd en energie is. Een van hulle sê dat die regering nie bereid is om aan die unies se eise te voldoen nie. Volgens een van die respondente is die regeringsbegroting deurslaggewend by die vasstelling van opvoeders se salarisse - die aangebode salarispakket is dus 'n gegewe wat aanvaar moet word. 'n Ander respondent skryf: "The bitter part of a strike is that its results are not noticeable, but it has detrimental economic effects on the strikers."

Ten gunste van onderhandelings: Vyf respondente is van mening dat dit beter is om te onderhandel as om te staak.

Onderwysersuniebeleid: In aansluiting by bogenoemde rede, noem 'n respondent dat die unie waaraan hy behoort, teen stakings gekant is: "We negotiate with the government in good faith".

Persoonlike redes: Drie respondente wys op die moontlikheid dat stakers beseer kan word. Een van hulle noem dat sy nie baie sterk is nie. Volgens haar is sy nie in staat om vir die polisie weg te hardloop nie. Vir 'n ander respondent is dit ondenkbaar om haar misnoeë met die regering te betoon: "I can not go against my employers and my government." Een van die respondente noem dat sy haar spesiale verlov benut om eksamen te skryf— nie vir stakings nie. 'n Respondent skryf: "I have got no picture of myself shouting along the street for nothing. I always teach myself to be satisfied."

"No work, no pay": Dié beleid weerhou vyf respondente daarvan om te staak. Volgens een van hulle verdien sy so min dat as sy dit nie kan bekostig om een dag se salaris te verbeur nie.

'n Groot persentasie van die deelnemers aan die navorsingsprojek deel die siening dat opvoeders die reg het om te staak en 'n beduidende aantal van hulle sal om sekere redes of ter bereiking van sekere doelwitte aan stakings deelneem. En dat hierdie bereidwilligheid nie bloot hipoteties is nie, blyk uit die feit dat 83.58% van die respondente al aan wettige en 15.51% aan onwettige stakings deelgeneem het.

Slotgedagtes

Uit die empiriese ondersoek blyk dit dat opvoeders 'n hoë premie op hulle reg om te staak plaas. Die reg is vir hulle nie net 'n waardevolle meganisme in die onderhandelingsproses ter bereiking van gestelde doelwitte nie, maar ook 'n uitdrukking van hulle demokratiese regte. Vier en twintig (11.59%) van die respondente wat aangedui het opvoeders die reg het om te staak, het ook aangedui dat hulle nie aan stakings sal deelneem nie. Hoewel dit nie 'n beduidende aantal is nie, kan dit, in samehang met die redes wat die respondente genoem het waarom hulle aan stakings sal deelneem/nie deelneem nie, daarop dui dat opvoeders die besluit om tot staking oor te gaan, nie ligtelik opneem nie.

Kader Asmal lê by herhaling klem op die potensiële negatiewe invloed van stakings op leerderprestasies. Asmal (2001:2) sê dat selfs die dreigemente van stakings soveel onsekerhede by leerders tot gevolg het dat dit hulle skoolprestasies negatief kan beïnvloed. Die verbetering in die 2000-matriekuitslae skryf Amal (soos aangehaal deur Stoppard, 2000:1) toe aan die feit dat daar gedurende dié jaar 'n afname in opvoederstakings was — en opvoeders het die verlore werk deur middel van ekstra klasse ingehaal. Om die blaam vir swak leerderprestasies eksklusief voor die deur van stakings te lê, is egter nie geregverdig nie. 'n Ondersoek deur die Teacher Development Centre (soos aangehaal in *Quarterly Trends*, 1999:5) het bevind dat daar in sommige skole op slegs 21 van die 191 skooldae onderlig plaasvind. Die ander 170 dae gaan verlore as gevolg laat inskrywing van leerders, opvoeders wat roudienste bywoon, vakbondvergaderings, die neem van verlof én stakings. Stakings is dus één van die redes vir die swak skoolprestasies — nie die enigste rede nie. Hyman (1989:37) is van mening dat die statistiese verwysing na "die verlies aan werksdae" as gevolg van stakings 'n onnodig negatiewe indruk skep, want dit is moontlik om die sogenaamde verlore tyd na die staking in te haal deur oortyd te werk of deur produktiwiteitsvlakke te verhoog. Omdat die breë gemeenskap besonder krities staan teenoor opvoeders wat staak, word die verlies aan klaskamertyd as gevolg van stakings feller gekritiseer as die verlies aan werksdae deur lede van ander beroepe (Sloane & Witney, 1972:526). Opvoeders se reg om te staak moet hulle nie ontnem word nie, anders verval een van die belangrikste gronde vir die bestaan van 'n vakbond (Du Toit, 1971:319) en onderhandelingsmeganismes.

Van die respondente wat van mening is dat opvoeders nie die reg om te staak hoort te hê nie, en wat nie tot staking sal oorgaan nie, voer ter motivering van hul siening aan dat daar 'n vertrouensverhouding tussen die gemeenskap/ouers en opvoeders moet bestaan. Dié verhouding word negatief deur stakings beïnvloed. In aansluiting by dié siening wys Davey (1972:196) daarop dat weinig stakings die steun van die breë publiek geniet. Arbeidsvrede en die ononderbroke voortsetting van werk is vir die publiek belangriker as dit wat moontlik as "verdienselike" optrede deur die "lydende party" beskou kan word. En indien stakers wel die simpatie van breë publiek geniet, kan geweldsoptrede, vandalisme en intimidasie deur stakers tot 'n gevoel van antagonisme by die publiek lei (Acland, 1990:96). Dit is dus belangrik dat opvoeders stakings as 'n laaste uitweg sien.

Enkele respondente het as rede waarom hulle nie aan stakings deelneem nie, die vrees dat hulle beseer kan word genoem. Navorsing deur Vogelmann (1991:8-16) bekragtig hulle vrese: stakers word as groep opgesweepte en verloor dikwels hulle gesonde oordeel en tree nie soos redelike mense op nie.

Die gemenerereg beskou die meeste vorme van staking, selfs wettige stakings, as kontrakbreuk tussen werkgewer en werknemer (Le Roux & Van Niekerk, 1994:295). Om dié rede kan die regering sy beleid van "no work no pay", wat volgens koerantberigte sedert 1999 konsekwent toegepas is, uitvoer (Bisetty, 1999:2; Deysel, 1999:15; Mothibeli & Kast, 1999:3).

Volgens die Staatskoerant (RSA, 2000: Government Notice No. 327) en 'n persverklaring deur Kader Asmal (2000:1) sou skoolhoofde ernstige dissiplinêre stappe in die gesig staar indien hulle nie voldoende reëlins getref het vir die gladde verloop van die skool ten tyde van stakings nie. Voorts moes skoolhoofde kennis gee as hulle wou staak. Dié wat nie staak nie, kon in probleemareas herontplooi word. Na 'n versoek deur SADOU is dié regulasies van die Wet op Arbeidsverhoudinge tersyde gestel (Carstens, 2001b:3). Genoemde mislukte verandering in die Wet op Arbeidsverhoudinge is moontlik die rede waarom een van die respondente genoem het dat sy posisie as skoolhoof dit vir hom feitlik onmoontlik maak om aan stakings deel te neem.

Uit die empiriese ondersoek blyk dit dat slegs 'n klein persentasie respondente al aan onwettige stakings deelgeneem het. Dit wil voorkom asof die respondente bewus is van die negatiewe gevolge wat 'n onwettige staking kan hê. In KwaZulu-Natal is al die personeellede van 'n skool wat aan 'n onwettige staking deelgeneem het, met R2500 elk beboet. Nog 'n opvoeder, wat nie vir die tugverhoog na sy deelname aan 'n onwettige staking opgedaag het nie, is summier ontslaan (Bisetty, 2001:6).

Stakings, ook opvoederstakings, is nie 'n simplisitiese arbeidsop-trede nie. Daar is 'n magdom oorsake vir stakings, en die oorsake is dikwels ineengestremel. Daar is selde 'n enkele dispuut wat tot 'n spesifieke staking aanleiding gee. Die sogenaamde amptelike oorsaak van 'n staking en die rede waarom 'n individuele opvoeder aan die spesifieke staking deelneem, mag verskil. Die redes waarom opvoeders glo dat hulle die reg het om te staak en die oorsake van stakings stem in 'n groot mate ooreen. Hulle reken byvoorbeeld dat hulle die reg het om te staak om die regering te dwing om aan hulle salariseise gehoor te gee, maar hulle staak ook ter wille van hoër salarisse. Opvoeders wat gekant is teen opvoederstakings, motiveer hulle siening op professionele gronde — en hulle neem om professionele redes nie aan stakings deel nie.

Van die redes waarom opvoeders staak, stem met dié van ander werkers ooreen. Die oorsake vir hulle stakings kan ook in drie groepe ingedeel word: basiese oorsake (salarisse en werksomstandighede), solidariteit (simpatiestakings) en wrywing (tekort aan opvoeders, oorvol klaskamers, miskennings van hul regte deur die regering, ignorering van hul eise). En sommige van die redes waarom opvoeders nie aan stakings deelneem nie, stem ook met die van ander werkers ooreen: onder andere potensiële verlies aan inkomste en die moontlikheid van beserings.

Ten slotte moet op Finnemore (1998:249) en Dekker (1985:23) se waarskuwing gewys word. Die reg om te staak mag nie verabsoluteer moet word nie. Dié reg moet opgeweeg word teen die regte en vryhede van ander. As die regte en vryhede van ander nie gerespekteer word nie, is óf anargie óf outorisme 'n moontlikheid. Opvoeders is professionele persone. Daar moet gevolglik 'n fyn balans tussen hulle professionele verantwoordelikhede en hulle regte as werkers en vakbondlede wees.

Summary

South African educators' right to strike is protected by section 187 of the Labour Relations Act and the Bill of Rights. The right to strike is not an absolute right, for the exercising of this right might lead to a violation of the rights of learners and may also be in conflict with the interests of the community at large. Labour authorities, parents, politicians, civil servants and journalists are very critically disposed towards educators who strike or threaten to strike. According to these critics educators must place a higher premium on their responsibility towards their learners than on their own interests. Nevertheless it

appears that educators do not regard the choice to strike or not to strike lightly.

The aim of this article was to report on an empirical investigation of a group of black educators' views on the issue whether educators have a right to participate in strikes or not and the reasons why some of them have participated in strikes and other have not against the background of a short literature review of strikes and the reasons for, aims and functions of strikes in general, but also of educator strikes. For the purpose of this research 250 self-designed questionnaires were handed out to educators employed at primary and secondary schools located in the Northern Province, Eastern Cape and the Free State in accordance with the convenience principle. These 250 participants were available during their studies at the University of the Free State for the BEd Hons degree or the Advanced Teaching Certificate. A high percentage (82.8 %) of completed questionnaires were returned. The questionnaires were handed out and completed while the participants were attending classes. Of the 207 respondents who completed the questionnaire 180 (88.67 %) were members of the South African Democratic Teachers' Union (SADTU), 24 (11.82 %) were members of unions affiliated with the National Professional Teachers' Organisation of South Africa (NAPTOSA) and one was a member of the Congress of Azalial Teachers' Union. Only four of the respondents indicated that they were not members of teachers' unions.

In answer to the question whether educators have a right to strike or not, the following responses were received:

Yes:	179 (86.47%)
No:	17 (8.21%)
Not sure:	11 (5.32%)
Total:	100 (100%)

Respondents who believed that educators have a right to strike, advanced several reasons as motivation for their viewpoints. The following is a synopsis of their overarching reasons:

- To demonstrate sympathy and solidarity with other strikers.
- To help bestow greater impact to the strike: the larger the number of educators who strike, the clearer the message.
- For education-related reasons such as improvement of education.
- To support a demand for better working conditions.
- To force the government to accede to educators' claims and recognise their rights, and to bring their grievances to the attention of the government and the public at large.

Some of the respondents who indicated that they would not participate in strikes mentioned education-related reasons. Some of the other respondents said that strikes were a waste of time and energy. In addition some of the respondents are in favour of negotiations. It also appeared that some teachers' unions are opposed to strikes. Some of the respondents do not take part in strikes for personal reasons. Lastly it appeared that the government's policy of "no work no pay" deters potential strikers.

Strikes, educator strikes included, are not simplistic labour actions. There are numerous reasons for strikes and the reasons are often intertwined. It is seldom a single dispute that gives rise to a specific strike. The so-called official reasons for a strike and the reason why an individual educator supports a strike may differ. The reasons why educators believe that they have a right to strike and the reasons for strikes correspond to a large extent. For example, they believe that they have a right to strike in order to force the government to accede to their salary claims, but they also strike for higher salaries. Educators who are opposed to educator strikes motivate their views on professional grounds — and they also do not participate in strikes for professional reasons.

Some of the reasons why educators strike correspond with those of other workers. The reasons for their strikes can also be divided into three groups: basic reasons (salaries and working conditions), solidarity (sympathy strikes) and friction (a shortage of educators, overcrowded classrooms, denial of their rights by the government). And some of the reasons why educators do not participate in strikes also correspond with those advanced by other workers: among others the potential loss of income and the possibility of injuries.

Verwysings

- Acland AF 1990. *A sudden outbreak of common sense. Managing conflict through mediation*. London: Hutchinson Business Books.
- Andrew Levy and Associates 1986. *Industrial action monitor an analysis of strike action in South Africa 1979-1986*. Johannesburg: Andrew Levy and Associates.
- Asmal K 2001. Address by the Minister of Education, Professor Kader Asmal, MP in support of World Teacher's Day (5 October 2001). Available url: http://education.pwv.gov.za/Media/Speeches_2001/October01/teachersday.htm.
- Asmal K 2000. Briefing by Minister of Education, Kader Asmal on 10 February 2000. Available url: <http://www.polity.org.za/govdocs/speeches/2000/sp0210a.htm>.
- Bendix S 1996. *Industrial relations in South Africa*. Kenwyn: Juta & Co.
- Bengu C 1999. SAHRC to probe teachers' strike. *Sowetan*, 24 August:7.
- Bester ANJD 1982. *Die staking as sosiale proses*. Potchefstroom: Potchsfstroom Universiteit.
- Bisetty K 2001. Teachers fined for striking. *The Daily News*, 28 August:6.
- Bisetty K 1999. Union warns teachers. *The Daily News*, 25 March:2.
- Carstens S 2001a. Stakende leerkragte 'moet g'n simpatie ver wag'. *Beeld*, 11 Oktober:4.
- Carstens S 2001b. Skoolhoofde kan staak ná hofbeslissing. *Beeld*, 18 September:3.
- Cooper BS 1992. Trends and developments. In: Cooper BS (ed.). *Labour Relations in Education. An International Perspective*. London: Greenwood Press.
- Crouch C 1982. *Trade Unions: the logic of collective action*. Glasgow: William Collins Sons.
- Davey HW 1972. *Contemporary collective bargaining*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Deysel S 1999. Asmal oorweeg glo skikking. *Beeld*, 12 November:15.
- Dekker LD 1985. *The right to strike*. Johannesburg: University of the Witwatersrand.
- Die Afrikaner* 1998. Onderwys in krisis. 5-11 Junie:2.
- Du Toit MA 1971. Vakbondontwikkeling en -beleid in Suid-Afrika. Ongepubliseerde DCom.-proefskrif. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Filer RK, Hamermesh DS & Rees AE 1996. *The economics of work and pay*. New York: Harper Collins.
- Finnemore M 1998. *Introduction to labour relations in South Africa*. Durban: Butterworth.
- Gaziel HH 1992. Israel. In: Cooper BS (ed.). *Labour Relations in Education. An International Perspective*. London: Greenwood Press.
- Geary D 1984. *European labour protest 1848-1939*. London: Methuen.
- Goagoses M 2001. Teachers in chakdown over unpaid salaries. *The Star*, 17 August:8.
- Herbst D, Slabbert JA & Terblanche SS 1987. *Changes in black workers' perceptions of the role and function of labour unions*. Pretoria: HSRC.
- Heystek J & Louw EM 1999. Parental participation in school activities — is it sufficient? *South African Journal of Education*, 19:21-27.
- Hyman R 1989. *Strikes*. Hong Kong: MacMillan Press.
- Hyman R 1977. Marxism and the sociology of trade unionism. In: Clarke T & Clements L (eds). *Trade Unions under Capitalism*. Glasgow: Fontana.
- Jackson MP 1991. *An introduction to industrial relations*. London: Routledge.
- Jones RA 1984. *Kollektiewe bedinging in Suid-Afrika*. Johannesburg: MacMillan.
- Legotlo MW 2000. Labour relations in education. In: Mda T & Mthata S (eds). *Critical Issues in South African Education — after 1994*. Kenwyn: Juta.
- Le Roux PAK & Van Niekerk A 1994. *The Sourh African law of unfair dismissal*. Kenwyn: Juta & Co. Ltd.
- Maluleke J & Stuart B 1998. Teachers call for head of Bengu. *The Citizen*, 10 June:2.
- Mann M 1977. Industrial relations in advanced capitalism and the explosion of consciousness. In: Clarke T & Clements L (eds). *Trade Unions under Capitalism*. Glasgow: Fontana.
- Mbeki T 1998. Speech by Mbeki at congress of SADTU. Durban, 6 September 1998. Available url: <http://www.anc.org.za/ancdoc/history/mbeki/1998/tm0906.htm>.
- McCord N 1980. *Strikes*. Oxford: Basil Blackwell.
- Monare M 2001. Stayaway by pupils, teachers condemned. *The Star*, 30 August 3.
- Mothibeli T & Kast G 1999. Strike teachers have October salaries docked.

- The Star*, 1 November:3.
- Nkom fe M & Moll I 1990. Chalk down! Teachers strike in the Transvaal. *SALB*, 14:23-26.
- Pretorius C 1997. Onderwysers kan aanstaande maand staak oor 'regskikking'. *Beeld*, 11 Januarie:2.
- Quarterly Trends, August 1999. Other side of the desk. Available url: <http://www.nbi.org.za/publications/Trends/Aug1999.htm>.
- Rossouw Z 1993. Tough choices: Wuthering Heights or picketing in the rain? *Democracy in Action*, 7:20-21.
- RSA 1995. Labour Relations Act. Act 66 of 1995. Available url: <http://www.labour.gov.za/docs/legislation/lra/act95-066.htm>.
- RSA 1996. *Constitution Act. Act 108 of 1996*. Pretoria: Government Printer.
- RSA 2000. Regulations regarding the role of managers prior to strike action. Government Notice 327, Government Gazette. Available url: <http://education.pwv.gov.za/Legislation/Regulations/Managers%20strike.htm>.
- Rycroft A & Jordaan B 1993. *A guide to South African labour law*. Cape Town: Juta & Co. Ltd.
- Schick RP & Couturier JJ 1977. *The public interest in government labour relations*. Cambridge: Ballinger Publishing Company.
- Shane S & Farnham J 1985. *Strikes in South Africa 1960-1984*. Pretoria; HSRC.
- Shanker A 1992. United States of America. In: Cooper BS (ed.). *Labour Relations in Education. An International Perspective*. London: Greenwood Press.
- Slabbert JA 1987. *Vakbondwese en arbeidsverhoudinge*. Roodepoort: Digma-publikasies.
- Sloane AA & Witney F 1972. *Labour relations*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- South African Institute of Race Relations 1999. *South Africa survey 1999/2000*. Mill. edn. Johannesburg: South African Institute of Race Relations.
- Southern African Report* 1993. Teachers set to strike as education crisis grows. 20 May:3.
- Southern African Report* 1998. Alliance members Cosatu and ANC head for clash over teachers' strike but they will remain election partners, 5 June:1-2.
- Sowetan*, Teachers' special duty. 30 August 2001:18.
- Stoppard A 2000. Education — South Africa: some positive results. World News. Available url: http://www.oneworld.org/ips2/dec00/17_51_054.htm.
- Thurston DR 1973. *Teachers and politics in Japan*. Princeton: Princeton University Press.
- Van Jaarsveld SR & Van Eck BPS 1996. *Kompendium van Suid-Afrikaanse Arbeidsreg*. Johannesburg: Lex Patria.
- Vogelman L 1991. *Some psychological factors to consider in strikes, collective violence and the killing of non-strikers*. Braamfontein: Centre for the Study of Violence and Reconciliation.
- Von Beyme K 1980. *Challenge to power. Trade Unions and industrial relations in capitalist countries*. London: Sage Publications.
- Warby V 1999. Strike is only option. *The Star*, 24 August:3.
- Wunder D & Weiss M 1992. Germany. In: Cooper BS (ed.). *Labour Relations in Education. An International Perspective*. London: Greenwood Press: 115-126.